

Т. І. Суцєнкодоктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри освіти та управління навчальним закладом
Класичного приватного університету

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Автор досліджує теоретико-педагогічні, концептуальні пріоритети реформування позашкільної освіти, в основу яких покладено принцип дорожогоцінного ставлення до інтересів і потреб дитини, створення максимальних умов для її повноцінного розвитку як повноцінної творчої особистості. Доведено: позашкільні заклади – дозвілєва сфера суспільного життя дитинства України, а тому вивчення природи їхнього розвивального впливу на дитину неможливо розглядати без глибокого проникнення у природу дозвілєвої діяльності, без зіставлення з іншими сферами її життєдіяльності. Найважливішими факторами привабливості дітей до творчої діяльності за їхніми інтересами та безпосереднього виховного впливу є і зміст, і колір, і фактура, і простота й глибина духовної взаємодії суб'єктів, елегантність, позитивний емоційний настрій, а найголовніше – щира зацікавленість педагогів позашкільля особистістю дитини будь-якого віку і будь-якого інтелекту, взаємовідповідність між змістом дозвілєвої освіти і намірами та інтересами дітей і молоді.

Зазначено, що в цій сфері доленосне значення має психологічний комфорт, естетична привабливість, особлива педагогічна комунікація як головний інструмент позашкільного працівника: змістовність, логічність, ясність і барвистість мовлення та ін.

Вказується на найважливішу особливість позашкільного освітнього процесу, який має свою особливу, іншу, за будь-який навчальний заклад, мету: не просто навчати, а духовно й інтелектуально збагачувати життя дітей, захоплювати, захожувати цікавою суспільно-корисною творчою діяльністю, всебічно розвивати творчу особистість, не порушуючи законів дозвілєвої сфери, які природно заперечують будь-який примус, фізичне, психічне або інтелектуальне перевантаження дитини.

Підкреслюється, що такий концептуальний підхід видається сьогодні найбільш актуальним, бо дозволяє дітям і молоді у вільний час не механічно вибирати для себе вид або форму проведення часу, але й усвідомлювати його значення для подальшої своєї долі та життєдіяльності.

Отримані дані дозволяють концептуально розглядати позашкільний освітній процес як процес виховання успішних людей ХХІ століття в умовах духовного взаємозбагачення педагогів і дітей, сприятливого психологічного клімату взаємин, діалогічної культури та інтелектуальної співтворчості.

Ключові слова: позашкільний освітній процес, психологічний комфорт, співтворчість, дозвілля, духовна взаємодія.

Постановка проблеми. В умовах правової демократичної держави гарантом повноцінного життя народу є можливість цілеспрямованого формування засобами освіти масштабних, творчих і всебічно розвинених особистостей, творців, а не безсловесних виконавців, справжніх інтелігентів. Такий підхід до освіти не тимчасовий. Це ідеал прогресуючого життя.

У виконанні цієї місії вирішальну роль відіграє школа. Втім, складність суспільних відносин в умовах ринку і конкуренції поставили перед людиною вимогу вміти і знати набагато більше того, що входить до шкільних навчальних програм. Предметний світ, що оточує дітей і дорослих, весь час змінюється, ускладнюється, урізноманітнюється. Тому не можна не враховувати той факт, що шкільне навчання – не єдиний шлях формування цілісної особистості. Є інші важливі фактори, які відіграють значну роль у примноженні

творчого потенціалу дітей і молоді, у підготовці її до практичних соціальних дій і планетарного мислення, формування високої пізнавальної культури, розвитку природних задатків, розумових і фізичних здібностей в умовах організації змістовного дозвілля засобами позашкільної освіти, яка в Україні має більш, ніж столітню історію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська педагогіка робить вагомий внесок у розробку науково-теоретичної бази розвитку позашкільля, орієнтуючись на педагогічні ідеї таких видатних педагогів, як А. Макаренко, П. Блонський, С. Русова, С. Шацький. У цьому плані слід відзначити дослідження таких сучасних вчених, як І. Бєх, О. Биковська, В. Вербицький, В. Глазиріна, Б. Кобзар, М. Коваль, Є. Ковбасенко, Л. Костенко, Р. Науменко, Г. Пустовіт, В. Редіна, І. Рябенко, О. Савченко, М. Сидоренко, О. Сухомлинська, О. Шаповалова, Т. Цвірова та ін.

Втім, більшість існуючих проблем у роботі сучасних закладів позашкільної освіти здебільшого пов'язані з відсутністю найважливіших і найсуттєвіших науково обгрунтованих теоретико-педагогічних уявлень про сутність позашкільної педагогіки, про модель та концепцію особистісно орієнтованого позашкільного освітнього процесу і його особливості, що блокує розвиток не тільки позашкілля, а професіоналізм, методологічну культуру педагогів та їхню професійну рефлексію.

Мета статті – наукове обгрунтування теоретико-педагогічних пріоритетів позашкільної освіти у європейському контексті.

Виклад основного матеріалу. Україна була і залишається найвідомішою в світі прихильницею позашкілля. Визнання великої соціальної значущості закладів позашкільної освіти у вихованні молоді і саме в цей складний для України воєнний час – це тест на духовну зрілість і влади і суспільства. Це віра в продуктивно-активні наукові пошуки шляхів розв'язання найвагомшої для суспільства соціально-гуманістичної проблеми.

З цієї метою лише в системі освіти України діє 2,2 тисячі позашкільних закладів, поширюється мережа установ нового типу, а саме: позашкільні навчально-дослідницькі, творчо-виробничі центри, позашкільні центри творчості дітей та юнацтва, туризму, краєзнавства, шкіл мистецтва, спортивно-технічні школи, клубні установи тощо. У багатьох регіонах України створюють нові моделі позашкільних закладів, які захищають право авторських колективів, серед них: дитячо-юнацькі, театральні, соціально-педагогічні комплекси, кіноцентри, міжшкільні клуби тощо. Набуває розвитку інтеграція діяльності цих закладів з навчально-виховними установами нового типу: ліцеями, гімназіями, коледжами, спеціалізованими школами, навчально-виробничими комбінатами, інститутами та університетами. Удосконалюється позашкільна діяльність з проблем розвитку інтелектуальних здібностей особистості, підтримки творчої обдарованості. Перспективною формою зарекомендували себе в Україні Малі академії наук та наукові товариства учнівської молоді.

Глибокі якісні зміни відбулись у позашкільній роботі у зв'язку з процесами становлення національної школи в Україні і вихованням у дітей усвідомлення власної причетності до свого роду, етнічної групи, народу в цілому, до перлин народної мудрості і творчості. Розвивається мережа Малих академії мистецтв, шкіл народознавства, народних ремесел, кобзарських шкіл, на п'ятдесят тисяч щорічно збільшується кількість дітей, охоплених різноманітними позашкільними закладами.

Сотні тисяч дітей працюють в науково-технічних і виробничих колективах, науково технічних товариствах, клубах юних техніків або конструкторів, гуртка кореспондентів. Багато школярів від-

відують науково-технічні табори під час канікул, беруть участь у змаганнях допитливих, конструкторів і винахідників. Вони включилися у творче розв'язання суспільно важливих завдань у галузі охорони навколишнього середовища, руху раціоналізаторів і новаторів на підприємствах, поліпшення умов навчання і життя в школах і житлових кварталах. Юні хіміки, гідробіологи, зоологи, ентомологи досліджують береги річок і морів з позицій сучасних досягнень біології, фауни і флори. Електронщики пробують свої сили в розробці приладів з елементами мікроелектроніки для сільського господарства і медицини, створюють оптичні індикатори, запам'ятовуючі пристрої тощо.

В гуртках позашкільних закладів України (а їх понад 500 най-менуваних) систематично займаються технічною творчістю, юнацькою роботою, спортом, туризмом більш як 2 млн. школярів. Крім того, з юними винахідниками працюють молоді вчені, передовики і раціоналізатори виробництва, льотчики, моряки, авіатори, космонавти, спонсори. Дитячими ансамблями, театральними, хоровами та іншими художніми колективами керують професійні художники, музиканти, режисери та ін.

Таким чином, утвердивши себе як повноцінне кільце в ланцюгу безперервного виховного процесу, позашкільні заклади надають дітям широкі і нетрадиційні можливості для поліпшення якості їхнього життя, інтенсивно формуючи такі важливі якості, як: позитивне ставлення дитини до власного життя і реалізація себе як особистості в улюбленій діяльності, яка відповідає природним даним: здатність до безперервного духовно-творчого самовдосконалення; соціальну відповідальність, що проявляється у піклуванні про добробут і благополуччя близьких і далеких людей; культуру дозвілля тощо.

Особливого значення набуває досвід позашкільних закладів по залученню школярів до участі в організації захоплюючих і масштабних справ таких як: міжнародні телемости, екологічні творчі об'єднання, експедиції, обмін культурними цінностями, акції милосердя, зльоти, асоціації обдарованих дітей, марші миру та ін.[4]

В Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що „освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота”[3].

Основним стратегічним завданням реформування позашкільної освіти в Україні, згідно згаданих нормативних актів, є запровадження таких інноваційних педагогічних технологій, в основу яких покладено принцип дорогоцінного ставлення до інтересів і потреб дитини, створення максимальних умов для її повноцінного розвитку як творчої особистості.

Тому і престиж позашкільних закладів визначається мірою їхнього наближення до гармонійного розвитку дітей. Так було завжди, але зараз, коли в центрі усіх перетворень поставлена людина, особистість, гуманізація людських стосунків, ще з більшою оперативністю повинна оновлюватися діюча система позашкільного виховання, яка покликана йти на великій відстані попереду у визначенні шляхів прискорення і нарощування саме такого досвіду.

Тому позашкільний освітній процес слід розглядати як гармонійне забезпечення духовного, естетичного, інтелектуального, трудового і фізичного розвитку дітей, задоволення їхніх творчих потреб і здібностей, культурою-дозвоільних інтересів. Цим і пояснюється випереджальний характер педагогічного процесу в позашкільних закладах, який мусить бути наповнений глибоким особистим змістом і здійснюватись в обстановці емпатії, щирої теплоти. Лише за таких умов продуктивно розкривається творчий потенціал кожної дитини.

Усе більш очевидно, що головні проблеми глобалізації освітнього простору лежать у площині, пов'язаній з тим, яка держава, хто і як використовує свою систему освіти як арсенал засобів удосконалення та спрямування її на гуманістичне осмислення основних функцій освіти, гуманізацію життя кожної особистості, запровадження в освіті діалогічних засад, бо особистість, на думку І.Беха, це така сукупність, яка протистоїть будь-якому насильству [1].

Цим пояснюється наша спроба теоретично обґрунтувати найважливіші теоретико-педагогічні категорії позашкільної освіти. Зупинимось на деяких із них.

Позашкільний освітній процес ми розглядаємо, як цілісний процес духовного взаємозбагачення педагогів і дітей в умовах психологічно комфортного клімату взаємин, діалогічної культури, інтелектуальної співтворчості, що відбиває, у першу чергу, взаємодію виховних і пізнавальних факторів у їхній органічній єдності і в «сплаві», в якій абстракція однієї з сторін неприродна й неможлива [4].

Без такої єдності, в принципі, стає неможливим забезпечення будь-якого логічно й науково обґрунтованого, цілеспрямованого розвитку особистості, її духовно-моральної й інтелектуальної дозвіллевої діяльності.

Наша концепція вимагала у зв'язку із цим пошуку конкретної моделі сучасної особистості учня, яку ми розглядаємо у такій інтерпретації: особистість дитини – це її обличчя, її доля, звички, емоційний стан, мотиви поведінки. Це її погляди, почуття і прагнення, її спонукання, вибір і стиль життєдіяльності, спосіб вираження свого внутрішнього духовного світу, свого ставлення до Вітчизни і до кожної окремої людини.

Відповідно до поняття «особистість дитини» нами визначено й обумовлений вимогами часу особистісно орієнтований підхід до організації позашкільного освітнього процесу. Його ми розглядаємо як чуйне ставлення дорослих до дитячих інтересів і переживань, прагнення до злагоди і зближення з дитиною. Це вміння педагогів запропонувати дітям таку форму позашкільної життєдіяльності, яка їх захоплює, вражає і розвиває; це таке ставлення до дітей, яке стимулює розкриття їхньої особистісної самобутності в кращих формах творчого самовиявлення; це вихід із простору вимушеного й обов'язкового навчального спілкування та етапний розвиток духовного потенціалу особистості.

Це, нарешті, звеличення особистості, підвищення її особистісного статусу перед близькими й далекими людьми, перед самою собою[4].

Таким чином, організація особистісно-орієнтованого позашкільного освітнього процесу, відповідно нашого концептуального підходу, повинна здійснюватися в кількох напрямках.

1. Це, насамперед, створення розгалуженої системи творчого самовиявлення, максимально сприятливих умов для цілеспрямованого розвитку творчих можливостей дітей, що передбачає, у першу чергу, зняття усіляких обмежень, бар'єрів, що стримують інтелектуальну ініціативу дитини, її творче самовираження. Такому освітньому процесу протиприродна убогість ідейного, емоційного життя. Навпаки, властивими є: багатство вражень, власна дитяча фантазія, наявність таких питань, на які діти самі палко бажають знайти відповіді й невтомно під керівництвом позашкільних педагогів їх шукають. У такому освітньому процесі репродуктивна діяльність дітей обов'язково включає елементи творчості.

2. Педагог в особистісно орієнтованому позашкільному освітньому процесі діє не за програмою, а за дитиною, її настроєм і внутрішнім станом, створюючи умови для повного розкриття та саморозвитку внутрішніх сил і здібностей дітей шляхом розкріпачення думки.

3. Це процес, у якому діяльність педагога органічно поєднується з діяльністю дітей в єдиному активному пізнавальному процесі в умовах співробітництва і духовної взаємодії.

4. Основою цілісності освітнього процесу (за Ш. Амонашвілі) є життя дитини, що розвивається в різноманітних формах у повній відповідності до становлення всіх її життєвих сил. Здійснювати такий процес означає запросити закладені Природою в дитині тенденції до посиленої і децю передчасної діяльності, запросити делікатно, задовольняючи потреби в прагненні дитини до розвитку, волі, дорослішання.

За нашою концепцією організувати успішний позашкільний освітній процес означає: створити максимальні умови для прояву і становлення

творчих можливостей дітей, зняття тих бар'єрів, що прямо обмежують інтелектуальну ініціативу дитини, її творче самовираження.

Це вміння педагогів запропонувати дітям таку форму життєдіяльності, яка вражає, захоплює й розвиває; це таке ставлення до дитини, яке стимулює розкриття його творчої самобутності в найкращому самовираженні; це вихід із простору вимушеного спілкування й поетапний розвиток духовного потенціалу особистості дитини.

Нами неодноразово доводилось: чим раніше діти зустрічаються з практичною творчою діяльністю, яка їх цікавить і хвилює, чим швидше підхоплено їхнє природне прагнення до діяльності і пізнання на дозвіллі, тим глибше вони розуміють сенс життя, його духовний зміст, зміст своєї майбутньої трудової діяльності.

Більш того, багатолітньою експериментальною роботою підтверджено висновок про те, як багатогранно відрізняється від звичайного життя тих людей, кому в дитинстві пощастило пізнати радість активної творчої участі в позашкільних закладах.

Це пояснюється тим, що дитина в житті виконує ту роль, яку їй надали обставини. Маленька роль формує маленьку особистість. Велика, масштабна роль уже в дитинстві сприяє розвитку великої, масштабної особистості. Формування такої особистості неможливе без набуття дітьми нових соціально-духовних вражень, ролей, прагнень і переживань у сучасному позашкільлі.

У зв'язку з цим, важливо й те, що Генеральна Асамблея ООН націлює, орієнтує сучасну освіту на те, щоб світ, придатний для дітей будувався з їхньою участю. І слід відзначити, що в історії розвитку українського позашкільля ще не було випадків, щоб дитячий світ будувався без участі дітей. Це дійсно життєво необхідна данність і необхідність.

Дійсно, на думку К.В.Корсака. сьогоднішня позашкільна освіта має зосередити увагу на формуванні тих загальнолюдських цінностей життя, в яких не буде місця агресії, сутяжництву, насильству, безжалісній експлуатації, збагачення за рахунок інших, використання зброї як засобу панування над іншими країнами і народами [2, с. 20].

Тому позашкільне заняття не можна ототожнювати із шкільним тому, що принципове значення має тут мета: розгляд позашкільного освітнього процесу як цілісної системи виховання творчої особистості в специфічній сфері її життєдіяльності – у сфері дозвілля, особливостями якої є невимушене, неформальне спілкування, вільний вибір форм і засобів діяльності, використання їх на свій розсуд, керуючись внутрішніми мотивами.

Перед позашкільним педагогічним процесом не стоїть завдання опрацювати державний стандарт загальної освіти. Його більш логічно розглядати в руслі соціальної комунікації, як процес

соціально-педагогічної взаємодії, співдружності і співтворчості, в якому найважливішу роль відіграють феномени емпатії, атракції, рефлексивної саморегуляції тощо.

Провідними принципами цього процесу: є добровільність, особистісна спрямованість, емоційна привабливість, індивідуалізація на основі врахування природних нахилів та інтелектуальних здібностей кожної дитини, пріоритет виховання.

Методика позашкільного освітнього процесу глибоко індивідуалізована. Відсутність загальних, обов'язкових єдиних навчальних програм і планів є важливою умовою забезпечення творчої свободи педагога, який свої авторські підходи до методики розробляє й оновлює з урахуванням сучасних наукових поглядів на дитину і конкретних обставин, в яких відбувається навчання і виховання. Оптимальне функціонування позашкільного процесу, як і сама творчість, забезпечується гнучкістю й варіативністю ставлення до творчих та індивідуальних властивостей кожної дитини, спроможністю і вмінням його організаторів приваблювати талантом, залучати дітей до власної системи цінностей, насичувати педагогічний процес такою творчою діяльністю, яка за змістом має духовне і соціальне значення.

Методика позашкільного навчання більше нагадує працю вченого: це творчі дискусії, захист проектів, творчі ігри, постановка гіпотез, зіставлення, управління, самоаналіз, експеримент, творчі експедиції, самостійна робота з довідниками, практична, перевірка доцільності ідеї тощо. Але головне у методиці позашкільного процесу – не методичні «викрутаси», а професіоналізм педагога і його особиста привабливість.

Тому критеріями результативності позашкільного освітнього процесу, його ефективності має бути:

– започаткування у вихованців позашкільних закладів таких нових рис і новоутворень, як:

- наявність більш стійкого інтересу до справи, гідної мети, соціальної визначеності, самостійної творчої активності;
- вміння свідомо й інтелектуально повноцінно використовувати вільний час з метою гармонійного саморозвитку;
- піднесення особистісного статусу дитини у позашкільному колективі;
- повне розкриття особистістю її здібностей і обдаровань на тій чи іншій віковій стадії, соціальне, морально-естетичне зростання;
- багатесамовиявлення дитини як особистості;
- вміння ефективно здійснювати свій розвиток, контролювати і коригувати свої дії, бути суб'єктом педагогічного процесу;
- більш широкий діапазон вільного творчого мислення.

Висновки і пропозиції. Роль позашкільної освіти для сучасного й майбутнього розвитку суспільства стає як ніколи фундаментальною за її призначенням, а саме: забезпечення неперервного особистісного гармонійного розвитку дітей і молоді в умовах вільного часу.

Позашкільний освітній процес відрізняється від шкільного особливим і цілеспрямованим емоційно-індивідуальним піднесенням особистості дитини, що передбачає: залучення дітей до реальної співтворчості, інтелектуального діалогу; гармонізацію спілкування, успіх, здатність почувати себе вільними на випадок невдачі, навіть мати право на невдачу.

Позашкільна освіта є особистісною по суті, розглядаючи навчання і виховання дитини у позашкільних закладах не тільки як завдання великого дидактичного значення, а як звернення до кожної конкретної дитини з метою налагодження співтворчості з нею. Стандартне, заповнене звичною діяльністю заняття, яке не має елементів несподіваності й новизни, у позашкільному середовищі приречене.

Позашкільні заклади покликані оперативно реагувати на зміни в соціально-економічній сфері, давати дітям можливість виходити за межі звичайного у житті, культурі, природі, науці, економіці з тим, щоб у майбутньому максимально реалізувати свій творчий потенціал у тій галузі, яка їм природно відповідає.

Список використаної літератури:

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с. (Серія «Алма-матер»).
2. Корсак К.В. Світова вища освіта: порівняння і визначення закордонних кваліфікацій. Київ : МАУП – МКА, 1997.
3. Національна доктрина розвитку освіти : Затв. Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347. *Освіта України*. 2002. № 33 (23 квітня). С. 4–6.
4. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: теорія, історія, практика : наук.-метод. посібник. Київ : ТОВ «Праймдрук», 2011. 299 с.

Sushchenko T. Theoretical and pedagogical priorities of out-of-school education in Ukraine in the modern european context

The author explores the theoretical-pedagogical and conceptual priorities of reforming out-of-school education, which are based on the principle of valuing the interests and needs of the child, creating maximum conditions for their full development as a complete creative personality. It is proven that out-of-school institutions are the leisure sphere of the social life of childhood in Ukraine, and therefore it is impossible to study the nature of their developmental influence on the child without deeply understanding the nature of leisure activities and comparing it with other spheres of their life activity. The most important factors in attracting children to creative activities based on their interests and direct educational influence are the content, color, texture, simplicity and depth of spiritual interaction of subjects, elegance, positive emotional mood, and most importantly, the sincere interest of out-of-school educators in the personality of the child of any age and any intellect, and the correspondence between the content of leisure education and the intentions and interests of children and youth.

It is noted that psychological comfort, aesthetic appeal, and special pedagogical communication as the main tool of the out-of-school worker are of fateful importance in this sphere: meaningfulness, logicity, clarity, and colorfulness of speech, etc. The most important feature of the out-of-school educational process is emphasized, which has its own special goal different from any educational institution: not just to teach, but to spiritually and intellectually enrich the lives of children, to captivate and encourage them with interesting socially useful creative activities, to comprehensively develop a creative personality without violating the laws of the leisure sphere, which naturally deny any coercion, physical, mental, or intellectual overload of the child.

It is emphasized that such a conceptual approach is currently the most relevant, as it allows children and youth in their free time not just to mechanically choose a type or form of spending time but to understand its significance for their future fate and life activities. The obtained data allow for a conceptual consideration of the out-of-school educational process as a process of educating successful people of the 21st century in conditions of spiritual mutual enrichment of educators and children, a favorable psychological climate of relationships, dialogical culture, and intellectual co-creation.

Key words: *out-of-school educational process, psychological comfort, co-creation, leisure, spiritual interaction.*